

Rijeka

Szorosadtól Rijekáig

Tanulmányok
Bősze Sándor
emlékére

Szorosadtól Rijekáig

Tanulmányok
Bősze Sándor
emlékére

Mészár dombo

Rózsa h.

SZOROSADTÓL RIJEKÁIG

TANULMÁNYOK BŐSZE SÁNDOR EMLÉKÉRE

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai
14.

SZOROSADTÓL RIJEKÁIG

TANULMÁNYOK BŐSZE SÁNDOR EMLÉKÉRE

Budapest, 2015

A Magyar Levéltárosok Egyesülete és a
Megyei és Városi Levéltárak Vezetőinek Tanácsa kiadványa

Szerkesztette:
Mayer László
Tilcsik György

A kötet megjelentetését támogatta:

Somogy Megyei TIT

Fordítók:
Bariska István
D. Szakács Anita
Halász Imre
Tilcsik András
Tilcsik György

A borítón:
Második katonai felmérés
Sec. 59. Col. 28.
Sec. 14. Col. 1.

ISBN 978-615-80186-9-2
ISSN 2064-9487

Felelős kiadó:
Tyekvicska Árpád, az MLE elnöke
Kenyeres István, az MVLVT elnöke

A kötetet gondozta a Line Design Kft.
Felelős vezető: *Nagyné Gyenis Ildikó*,
a Line Design Kft. ügyvezetője

2014. július 2-án a jáki templom kertjében
(Fotó: Michael Hess)

TARTALOM

- Tyekvicska Árpád ■ **13** ■ Előszó
Kenyeres István ■ **17** ■ Előszó
■ **19** ■ Egy életút évszámokban
- Szögi László ■ **21** ■ Somogy vármegye peregrinusai, 1265–1918
Gerhard Pferschy ■ **33** ■ Polgárok és városlakók (nem csak stájer példák alapján)
Kenyeres István ■ **39** ■ A dömösi prépostság koppányi uradalmának összeírása Mohács előtt és a török hódítás időszakában
- Feiszt György ■ **53** ■ Vas és Zala vármegyék címerének kialakulása
Varga J. János ■ **59** ■ Esterházy Pál telepítései a török kiűzése után Tolna és Somogy vármegyékben
- Várady Zoltán ■ **67** ■ A császári hadsereg jelenléte Tolna vármegyében a 17–18. század fordulóján
- Hudi József ■ **75** ■ Takácsi nemesi község társadalma és önigazgatása a 18–19. században
Soós István ■ **83** ■ Fiume inkorporációja a Magyar Királyságba, 1776–1827
Poór János ■ **93** ■ A jozefinizmus és a reformkor között. Néhány szó egy régi vitához
Peter Wiesflecker ■ **101** ■ Koháry Antónia (1797–1862). A 19. század egy magyar nemesasszonya a 20. századi európai dinasztiák ősnője. Genealógiai vázlat
- Bana József ■ **109** ■ Győr város sportegyesületeinek katasztere, 1827–1950
Bariska István ■ **119** ■ Utca- és térelnevezések Kőszeg 1839. évi térképén
Kapiller Imre ■ **129** ■ Egy meg nem valósult terv. A Nagykanizsai Polgári Egyesület székháza, 1840–1842
- Tilcsik György ■ **137** ■ Régi-új adatok Josip Jelačić Magyarország elleni hadjáratához és István főherceg nádor lemondásához. A nádor és a bán levélváltása 1848. szeptember 19-én és 20-án
- Halász Imre ■ **149** ■ A neoabszolutizmus korának intézményhálózata és személyi állománya Somogy vármegyében
- Deák Ágnes ■ **163** ■ Egy vidéki újságíró megpróbáltatásai a Schmerling-provizórium idején
- Katona Csaba ■ **171** ■ Egy kosztos diák mindennapjai Nyitrán az 1860-as években
Željko Holjevac ■ **177** ■ Mítosz és valóság között. Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) horvát bán
- Gyáni Gábor ■ **185** ■ A levelezés mint a polgárosodás tünete
Márfi Attila ■ **193** ■ Szeljegyzetek Vasváry Ferenc pécsi jogászprofesszor „Naplóm. A szentháromság nevében!” című kötetéhez
- Kaposi Zoltán ■ **199** ■ A Somssich család uradalmi a 19–20. század fordulóján Somogy vármegyében
- Szakály Sándor ■ **205** ■ A 2. világháború egyetlen, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét kiérdemelt magyar katonája, vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy

- Gőzsy Zoltán ■211■ Molnár István, a Somogy Megyei Levéltár egykori főlevéltárnoka, 1913–1949
- Csombor Erzsébet ■217■ Nincs új a nap alatt. Polgármester-választás Esztergomban az 1. világháború árnyékában
- Lengvári István ■225■ Somogyi hallgatók a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán, 1919–1945
- Gecsényi Lajos ■229■ Hullámvölgyek között. A magyar levéltárügy fejlődése, 1920–2012. Vázlat
- Récsei Balázs ■235■ Egyesületekkel egy bordély ellen. Marcali, 1924–1925
- Cserna Anna ■243■ A tudós mecénás, Apponyi Sándor gróf (1844–1925) végrendelete
- Michael Hess ■251■ „Milyen sok még kiaknázatlan lehetőség rejlik e termékeny földben, milyen sok kihasználatlan erő van lakosaiban.” Egy iskolai kirándulás Burgenlandban 1929-ben
- Vonyó József ■261■ Gömbös Gyula és a társadalmi egyesületek
- Kövér György ■267■ Levelek Bécsből. Kring Miklós, 1932–1933
Forrásközlés és értelmezés
- Gyenesei József ■275■ Kecskemét város törekvései a barackpálinka márkavédelme érdekében az 1930-as években
- Décsey Sándor ■281■ „Olasz” zászló Somogyországban. Zászlóavatás a kaposvári m. kir. „Nagy Lajos király” 6. honvéd gyalogezrednél 1939-ben
- Molnár András ■287■ Egy zalai néptanító történelmi emlékei. Bősze József tartalékos hadnagy fényképei az észak-erdélyi bevonulásról
- Czetz Balázs ■297■ A Fejér Vármegyei Közlélési Szövetkezet története, 1940–1948
- Káli Csaba ■305■ Egy zalai párttitkár jelentése 1945-ből
- Katona Klára ■311■ Barátság és gyűlölet között. A magyar–jugoszláv határmenti kapcsolatok, 1945–1949
- Tóth Ágnes ■319■ Nemzetiségi oktatás Magyarországon, 1945–1950
- Tar Ferenc ■327■ Adalékok a zalai politikai elit történetéhez, 1945–1990
- Gyarmati György ■331■ Választási „reakciós elemek” 1949-ben – országosan és Somogy megyében
- Polgár Tamás ■339■ Egy kaposvári levéltáros mindennapjai. Keszthelyi Ferenc munkanaplója 1951-ből
- Szántó László ■345■ Fejezetek a TIT Somogy Megyei Szervezetének történetéből, 1953–1985
- Á. Varga László ■351■ Adalékok az 1956. évi forradalom utáni megtorlás egy sajátos intézményéhez, a közbiztonsági őrizethez, különös tekintettel Nógrád megyére
- Bikki István ■359■ Az ellenségkép megjelenése a korai Kádár-korszakban az országgyűlés ülésein, 1957–1958
- Ivica Šute ■365■ Hogyan kezdődött? Horvátország és a Mogensdorf Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozium
- Varga László ■375■ Kaposvárról, levéltárról – Bősze Sándorra emlékezve
- 381■ Bősze Sándor válogatott műveinek jegyzéke
- 395■ A kötet szerzői

NEMZETISÉGI OKTATÁS MAGYARORSZÁGON, 1945–1950

■ Tóth Ágnes

Magyarországon a 2. világháborút követően már 1945 őszén megkezdődött a nemzetiségi oktatás újjászervezésének szabályozása.¹ Az 1945 októberében közzétett rendeletek azonban utalást sem tettek a korábban működő iskolahálózatra, a tanítás tartalmi elemeire, működésének értékelésére,² és koncepcionálisan visszatértek az 1920-as évek gyakorlatához. Szülői kérésre két iskolatípus megszervezésére volt lehetőség: 1.) Az A típusúra – amelyben valamennyi tantárgyat, kivéve a magyar nyelv és irodalmat – anyanyelven oktatták, 2.) A C típusúra – amelyben az anyanyelvet rendes, vagy külön tantárgyként heti néhány órában tanították.³ A két típus merőben eltérő nyelvi felkészültséget és ismereteket kívánt meg. Utóbbi koncepció abból indult ki, hogy a kisebbségi közösségek egy része kiválóan beszél anyanyelvét, így képes arra, hogy anyanyelvén tanuljon, míg másik része egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben rendelkezik nyelvi kompetenciákkal, így számukra az anyanyelv elsajátítását kell biztosítani. Figyelmen kívül hagyta tehát a kisebbségi közösségek sok szempontú nyelvi tagoltságát, nyelvhasználatát és azt a tényt, hogy általában nem az irodalmi nyelvet beszélték. Így a tannyelvű iskolákban még azoknak a gyerekeknek is, akik anyanyelvükön jól tudtak, előbb az irodalmi nyelv, és nem a szaktantárgyi információk elsajátítására kellett összpontosítaniuk. Az a tény pedig, hogy anyanyelvű gimnáziumban vagy szakiskolában való továbbtanulásra nem kínálkozott lehetőség, már az általános iskolában a nyelv-tanító típus választására ösztönzött. Sok bírálat érte e szabályozást a szlovák és a délszláv vezetők részéről azért is, mert nem alapvető jogként, csupán a szülők külön kérésére tette lehetővé a nemzetiségek anyanyelven törté-

¹ Jelen tanulmányban az 1945 és 1950 közötti időszakra vonatkozó szabályozást és annak gyakorlati megvalósítását csak összefoglalóan, a folyamat szempontjából fontos elemeit érintjük. Ennek részletes ismertetését lásd: *Föglein Gizella: A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása, 1945–1985.* Bp., 2006. 57–88. p. (Politikortörténeti füzetek; 23.); *Uő: Nemzetiségi oktatás Magyarországon a koalíciós években, 1945–1948.* = *Új Pedagógiai Szemle*, 2004. 4–5. sz. 156–165. p.

² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 10.030/1945. ME számú rendelete a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatása tárgyában. = *Magyar Közlöny* (továbbiakban: MK), 1945. 164. sz. 3. p.

A fentebbi rendelet végrehajtását szabályozó Vallás- és Köznevelési Minisztérium 68.800/1945 rendelete. = MK, 1945. 168. sz. 13–16. p.

³ A 110.478/1923. ME számú rendelet értelmében a nemzetiségi elemi népiskoláknak három különböző típusát –A, B és C – alakították ki. Az A típusú iskolában a magyar nyelvet csupán rendes, kötelező tantárgyként tanították, míg az oktatás nyelve az illető nemzetiség nyelve volt. A B típusú, kisebbségi és vegyes tanítási nyelvűben mintegy fele-fele arányban kellett tanítani a tantárgyakat az illető nemzetiség nyelvén, illetve magyarul, míg a C típusú iskolák tannyelve a magyar volt, s a nemzetiségi nyelvet csupán kötelező tantárgyként oktatták.

Az A típusú iskolákat anyanyelvű, vagy tannyelvű, a B típusúakat vegyes tanítási nyelvű, míg a C típusúakat nyelvoktató iskoláknak nevezték. Nem konzekvens a dokumentumok fogalomhasználata az A típusú iskolák esetében, amelyet tannyelvűnek, anyanyelvűnek és anyanyelvűnek is neveznek.

A tanulmányban én az „anyanyelvi” fogalmat a nemzetiségi – tehát nyelvoktató és tannyelvű együttese – intézményhálózat megnevezésére használom.

A tanulmány a K 116209 számú NKFIH OTKA kutatás támogatásával készült.

nő oktatását. Ez utóbbi mozzanat nem elhanyagolható korlátozó tényezőnek bizonyult a ki- és áttelepítések időszakában, valamint a kisebbségek azon korábbi tapasztalatai alapján, amikor a magyar közigazgatás alsóbb szintjei a jogi lehetőségek ellenében, helyi konfliktusokat előidézve, eredményesen akadályozták az anyanyelven történő oktatást. Miután a rendeletek tanév közben jelentek meg, az abban foglaltak bevezetésére csak 1946 szeptemberétől kerülhetett sor. Nem szabályozták azt sem, hogy a szülői szavazás eredményének meddig kell érvényt szerezni, de nem egyértelmű az sem, hogy az egyházi fenntartású iskolákra vonatkozik-e.

Részen a kisebbségek – különösen a délszlávok – körében kialakult tiltakozás hatására, amit a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZE) délszláv missziója is támogatott, az 1946 februárjában kiadott újabb szabályozás a fent jelzett hiányosságokat orvosolta. E szerint a „... nemzetiséghez tartozó tanulókat anyanyelven folyó oktatásban kell részesíteni. Az anyanyelvi oktatást állami iskolák létesítésével és fenntartásával, illetőleg államsegély nyújtásával kell biztosítani.”⁴ A végrehajtás során a település népesedési adataiból, és nem a szülők kéréséből kellett kiindulni. Azaz a tanfelügyelő köteles volt a beíratást minden olyan településen elrendelni, ahol legalább 15, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó tanuló élt. Természetesen a szülők eldönthették, hogy élni kívántak-e a beíratás lehetőségével. Elegendő számú tanuló jelentkezése esetén elrendelte a nemzetiségi tanítási nyelvű középiskolák, középfokú iskolák felállítását is.⁵ A magyar tanítási nyelvű nép- vagy általános iskolákban, a nemzetiségi nyelv tantárgyként való oktatását akkor kellett biztosítani, ha azt osztályonként legalább 15, ugyanazon nemzeti kisebbséghez tartozó tanuló szülei kérvényezték. A középfokú iskolákban osztályonként 10 tanuló szüleinek kérésére heti 3–4 órában biztosították az anyanyelv oktatását. Miután a kényszermigráció – németek kitelepítése, szlovák–magyar lakosságcsere – hatására, különösen a kislélekszámú falvakban nem volt elég nemzetiségi tanuló, a 2100/1948. VKM számú rendelettel eltörölték a 15, azonos nemzetiséghez tartozó tanköteles gyermek kritériumát.⁶

A nemzetiségi oktatás újjászervezését szabályozó, 1945 és 1948 között kiadott rendelkezések sok pozitív elemet tartalmaztak. Megállapítható azonban az is, hogy a törvényalkotókat nem elsősorban az elvszerű szabályozás igénye vezette, hanem sokkal inkább Magyarország kül- és belpolitikai helyzetéből következő politikai célokat tartották szem előtt. A rendeletek megalkotásakor figyelmen kívül hagyták a korábban jól-rosszul működő nemzetiségi iskolahálózattal kapcsolatos tapasztalatokat, az egyes nemzetiségek különböző helyzetét és igényeit. Ugyanakkor diszkriminatív volt, hiszen a német nemzetiséget nem is nevesítették az egyes jogszabályok, eleve kizárva ezzel őket az anyanyelven történő oktatás lehetőségéből. A németekkel szemben alkalma-

⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 330/1946. ME számú rendelete. = MK, 1946. 12. sz. 7. p.; A VKM 1200/1946. számú rendelete. = MK, 1946. 42. sz. 4-6. p.

⁵ Ehhez a jelentkezők számának el kellett érnie az azonos fokozatú, magyar tanítási nyelvű iskolák országos átlagának egyharmadát. A rendelet kimondta azt is, hogy ezek az iskolák nyilvános jogúak, a magyar tanítási nyelvű iskolákkal „... egyenlő értékű, államérvényes bizonyítvány kiállítására jogosultak ...”. Mellékleteként megjelent ezen iskolák óraterve, míg a tantervről az iskolafenntartójának kellett gondoskodnia. Elsősorban a kisebbségek által fenntartott iskolákkal szembeni diszkrimináció megszüntetését szolgálta, hogy társulati és egyesületi iskolák is részesülhettek államsegélyben.

⁶ A VKM 2100/1948. számú rendelete a 1200/1946. VKM számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában. = MK, 1948. 61. sz. 579-580. p.

zott jogfosztó, jogkorlátozó intézkedések, majd kitelepítésük megkezdése félelmet idézett elő a délszláv⁷, szlovák és román lakosság körében is, ami nem ösztönözte a nemzeti közösséghez tartozás nyílt vállalására. Éppen ezen okok miatt nem járt eredménnyel – a délszláv vezetők és a SZEB jugoszláv missziója által – a magyar kormánytól részben kikényszerített, 1946 februárjában végrehajtott külön délszláv összeírás sem, ugyanis az összeírók a közösség vezetői és a SZEB által vizionált többszázszáz lészsám töredékét regisztrálták csupán.⁸ Úgyszintén a délszláv közösség vezetői és a SZEB nyomására született meg az az 1946 elején kiadott szabályozás, amely a kisebb osztálylétszámok engedélyezése révén könnyítést, az aktív szülői kezdeményezés eltörlése révén pedig a félelem oldását remélte elérni, míg az anyanyelven való továbbtanulás lehetőségének biztosításával perspektívát kínált. Mindez azonban a németek kitelepítésének, a szlovákiai magyarok üldözésének és az iskolahálózat teljes átalakításának idején elégtelennek bizonyult állam és állampolgára közötti, alapvető bizalom helyreállítására.

A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya 1950 első felében több összefoglaló dokumentumot is készített a nemzetiségi oktatás addig elért eredményeiről, tapasztalatairól.⁹

Az 1950. március 21-én készült átfogó jelentés bevezető soraiiban önkritikusan állapították meg a teljes eredménytelenséget: „A nemzetiségi oktatás joga a felszabadulást követő esztendőekben formális volt. Pozitív rendelkezések voltak, azonban nem történt gondoskodás e rendelkezések végrehajtásáról. A nemzetiségi oktatás területén fennálló nehézségek leküzdésére a minisztérium jóformán semmit sem tett.”¹⁰ Az kialakult helyzetet egyrészt a nemzetiségek körében uralkodó félelemmel, amelyet részben a Horthy-korszak nemzetiségpolitikájával, részben a „... kitelepítések kapcsán terjesztett reakciós hírverés ...”¹¹-sel, másrészt pedig azzal magyaráztak, hogy „... Magyarországon a nemzetiségek szigeteken, nem egységes tömbben élnek, döntő többségükben kétnyelvűek, anyanyelvük nem fejlődött, kis szókinccsel rendelkeznek, úgyhogy a nemzetiségi lakosság nagy része nem érti az irodalmi nyelvet ...”.¹² Nem állt rendelkezésre megfelelő számú és képzettségű óvónő és tanító

⁷ A dokumentumokban a szerb, horvát, szlovén közösség megnevezésére az 1950-es évek végéig a „délszláv”, majd az 1960-as évek elejétől a szerb–horvát és szlovén elnevezést használták. A fogalomhasználat nyilvánvalóan a politikai instrumentalizáció eszköze volt. Tanulmányomban arra törekedtem, hogy azokban az esetekben, amikor megállapítható, hogy mely közösségről van szó, azt megnevezem, egyébként átvettem a dokumentumok fogalomhasználatát.

⁸ Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Föglein Gizella: A magyarországi délszlávok érdekérvényesítő igényei és a közoktatásügyi kormányzat, 1945–1946.* In: Magyar–szerb kapcsolatok a történelemben 2001-ig. Szerk. Batkó János, Majdán János. Baja, 2011. 27-41. p.; *Tóth Ágnes: Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez.* In: Bács-Kiskun megye múltjából. 14. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes. Kecskemét, 1998. 285-336. p.

⁹ A minisztérium különböző testületei megtárgyalták a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztály 1950. március 21-i összefoglaló jelentését. Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: OL) Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztály iratai, (1943) 1957–1973. (továbbiakban: MMNOir. 35. tétel.) Alapvetően az abban tett megállapításokat fogadták el. Közli: Pártállam és nemzetiségek, 1950–1973. Összeáll., jegyz. és bev. Tóth Ágnes. Kecskemét, 2003. (továbbiakban: Tóth, 2003.) 23-34. p. Lásd még: OL Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Kollégiumi értekezletek jegyzőkönyvei, 1949–1951. 1950. április 6-i értekeztet. Előterjesztés a nemzetiségi oktatás eddigi eredményeinek kiértékeléséről, a további feladatok meghatározásáról; 1950. június 3-i értekeztet. Előterjesztés a nemzetiségi oktatás továbbfejlesztéséről.

¹⁰ OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés. Közli: Tóth, 2003. 23-34. p. Az alábbiakban e dokumentum megállapításait fogalom össze.

¹¹ OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés. Közli: Tóth, 2003. 24. p.

¹² OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés. Közli: Tóth, 2003. 23. p.

sem. A nemzetiségi iskolákban dolgozó magyar anyanyelvű pedagógusok nyelvi nehézségekkel küzdöttek, és volt „... közöttük szép számban magyar nacionalista ...”¹³ is. A délszláv iskolákban tanító kisegítő pedagógusok politikai megbízhatatlansága (délszláv nacionalizmus) szintén szakmai alkalmatlansággal párosult. A tanítói oklevelet nyilván nem pótolhatta a nyári tanfolyamokon való részvétel, és az ennek alapján letett képesítővizsga. Nem álltak rendelkezésre a legszükségesebb tankönyvek sem, tantervvel pedig csak a román és délszláv nemzetiség rendelkezett.¹⁴ Az intézményeket rossz épületekben, hiányos bútorzatú tantermekben helyezték el, szemléltető eszközök, tanszerek nélkül működtek. Mindezen okok következtében a nemzetiségi iskolák színvonala, szakmai teljesítménye lényegesen elmaradt a magyar iskolákétól. Érthető tehát, ha a nemzetiségi szülők gyermekeik jövőbeni boldogulását, továbbtanulási esélyeit figyelembe véve, a magyar iskolák mellett döntöttek.

A minisztérium illetékes osztálya 1948 második felétől 250 községben a helyszínen tájékozódott az elmagyarosodás mértékéről és a nemzetiségi igényekről. Ezzel párhuzamosan a félelem leküzdésére a nemzetiségi szövetségekkel közösen „felvilágosító” munkát végeztek. A nagyobb településeken vagy vonzáskörzettel rendelkező iskolák mellett megkezdődött a kollégiumok működése, ahol a nemzetiségi tanulók számára ingyenes lakhatását biztosították.¹⁵ A nemzetiségi intézmények szervezésére is nagyobb hangsúlyt fektettek, különösen a nyelvoktató intézmények száma gyarapodott rövid idő alatt.

délszláv	1948/1949		1949/1950		1950/1951		1951/1952 (beiskolázási terv)	
	intézetek száma	tanulók száma	intézetek száma	tanulók száma	intézetek száma	tanulók száma	intézetek száma	tanulók száma
óvoda	10	200	10	200	12 ¹⁶	280	18	520
nép- és általános iskola	30	695	27	750	25 ¹⁷	760	28	1200
általános iskolás diákotthon	-	-	1	40	1	60	1	80
délszláv nyelv tanítása a nép- és általános iskolákban	30	1200	21	950	45	4000	45	4000
középiskola (gimnázium, tanítóképző)	1	24	1	38	1 ¹⁸	70	1	115
főiskolai tanszék	-	-	1	11	1	34	1	60

1. táblázat

A délszláv nemzetiségi oktatás, 1948–1952¹⁹

¹³ OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés. Közli: Tóth, 2003. 24.

¹⁴ A délszláv iskoláknak három, a szlovákoknak kettő, a románoknak egy olvasókönyvük volt.

¹⁵ Békéscsabán és Szarvason előfordult azonban az is, hogy a helyi szlovákság nem íratta be a tannyelvű iskolába gyerekeit.

¹⁶ Szervezés alatt két óvoda.

¹⁷ Ebből 19 egy-, egy két-, kettő három-, egy négy-, kettő hattanerős iskola.

¹⁸ Általános gimnázium, tanítóképző tagozattal.

¹⁹ A táblázatokat a OL MMNOir. 35. tétel, 1950. március 21-i összefoglaló jelentés alapján készítettem el. A dokumentumhoz csatolt két kimutatásban az azonos évekre vonatkozó adatok, bár nagyságrendbeli különbség nincs közöttük, nem egyeznek minden esetben, amit a dokumentum összeállítója nem magyarázott. Ez a struktúra kialakulatlanságára, folytonos változására utal, amit megerősítenek a táblázatok egyes adataihoz, a dokumentum készítője által fűzött magyarázatok is. A dokumentumot közli: Tóth, 2003. 23–34. p.

román	1948/1949		1949/1950		1950/1951		1951/1952 (beiskolázási terv)	
	inté- zetek száma	tanu- lók száma	inté- zetek száma	tanu- lók száma	inté- zetek száma	tanu- lók száma	inté- zetek száma	tanu- lók száma
óvoda	-	-	2	70	2	70	3	100
nép- és általános iskola	7	458	7	650	8 ²⁰	700	8	850
általános iskolás diáktotthon	1	90	2	120	2	135	2	175
román nyelv tanítása a nép- és általános isko- lákbán	14	959	22	1750	20	1600	-	-
középiskola (gimnázium, tanítóképző)	-	-	1	24	1	45	1	65
főiskolai tanszék	-	-	1	17	1	34	1	45

2. táblázat

A román nemzetiségi oktatás, 1948–1952

szlovák	1948/1949		1949/1950		1950/1951		1951/1952 (beiskolázási terv)	
	inté- zetek száma	tanu- lók száma	inté- zetek száma	tanu- lók száma	inté- zetek száma	tanu- lók száma	inté- zetek száma	tanu- lók száma
óvoda	-	-	6 (2)	250	21 ²¹	1260	31	1700
nép- és általános iskola	2	485	4	850	5 ²²	900	11	1600
általános iskolás diáktotthon	1	120	3	295	4	560	4	690
szlovák nyelv tanítása a nép- és általános isko- lákbán	73	9900	125	12000	106	8000	128	12000
középiskola (gimnázium, tanítóképző)	-	-	1	35	2	75	2	145
főiskolai tanszék	-	-	1	30	1	50	1	80

3. táblázat

A szlovák nemzetiségi oktatás, 1948–1952

A minisztérium – mint láhattuk – az oktatás szempontjából együtt kezelte az úgynevezett délszlávokat – a horvátokat, a szerbeket és a szlovéneket –, figyelmen kívül hagyva a csoport belső tagolódását. Nem derül ki az sem, hogy az egyes intézményeken belül mekkora létszámú osztály-, illetve csoportbontásokra került sor. E tekintetben is nagy különbségek lehettek, ami az oktatás színvonalát is befolyásolta.

Bár az egyes nemzeti közösségek között lehetnek eltérések a korcsoportok szerinti arányokban, olyan mértékű biztosan nem, mint amelyet a minisztériumi statisztikák jeleztek. Csaknem valamennyi intézménytípusban és a tanulói létszám tekintetében is fölültreprezentáltak voltak a szlovák iskolák. A jelentés is reflektált erre, amikor leszögezte: „A legszembetűnőbb a fejlődés a szlovák nemzetiségnél. Ez azzal magyarázható, hogy az áttelepítések során a legelhanyagoltabb terület volt a szlovák nemzetiségi oktatás és ezen

²⁰ Ebből három egy-, egy kéttanerős, egy három-, egy négytanerős és két teljesen osztott általános iskola.

²¹ Szervezés alatt 15 óvoda.

²² Osztott általános iskolák.

kellett először változtatni.”²³ Megítélésünk szerint e nagyarányú fejlesztés külpolitikai vonatkozásai sem elhanyagolhatók. Vélhetően gesztus kívánt lenni Csehszlovákia felé, illetve hivatkozási alapult szolgáltatott, amikor a magyar kormány szót emelt a szlovákiai magyarok érdekében.

Az egyes intézménytípusokat áttekintve megállapítható, hogy az intézményhálózat alapjának is tekinthető óvodák, illetve a csúcsának tekinthető felsőfokú oktatás megszervezésére a többi intézménytípushoz viszonyítva némi késéssel, csak az 1949/1950. tanévben került sor.²⁴

A németek kivételével valamennyi közösség már az 1948/1949. tanévben is rendelkezett tannyelvű nép- és általános iskolákkal. E területen is a szlovák iskolahálózat fejlesztése volt a legmarkánsabb. Az intézmények száma 3 év alatt több mint az ötszörösére, a tanulói létszám pedig csak három és félszeresére emelkedett, miközben a román és délszláv tannyelvű iskolák száma gyakorlatilag változatlan maradt: román: 2-, délszláv 28-, a tanulói létszám pedig az 1,7–1,8-szorosára emelkedett. Ezeknek az intézményeknek a 60%-ában azonban osztatlan csoportokban egy pedagógus tanította az 1–8. osztályos tanulókat. 10%-ukban alsó- és felsőtagozatos csoportbontásban két pedagógus, és csupán 30%-ukban tanított több pedagógus.

Az általános iskolás diákotthon megszervezésére a románoknál és szlovákoknál már az 1948/1949-es tanévben, míg a délszlávoknál az 1950/1951. tanévben került sor.²⁵ Az elképzelés szerint a diákotthonok számát a románoknál 1951/1952-re kettőre, a szlovákoknál négyre emelték volna, az ott lakó gyerekek száma azonban többszörösére – a szlovákoknál például majd hatszorosára, 120-ról 690 főre – emelkedett volna. A dokumentum összeállítója is leszögezte azonban, hogy a kollégiumok szervezése kapcsán ellenállásba ütköztek. A többségében földműveléssel foglalkozó nemzetiségi parasztszaládok idegenkedtek a gyerekek városban, illetve a családtól távol történő iskoláztatásától. A parasztszaládokban a gyerekek részt vettek a családi munkamegosztásban, azaz napi feladatokat láttak el a gazdaságban, háztartásban. Az ő munkaerejük kiesése gondot okozott a családnak, másrészt a szülők így kevésbé tudták ellensúlyozni a családi tradícióktól, értékektől különböző vagy azzal teljesen ellentétes hatásokat. Míg például a kollégiumban lakó gyerekeknek a hittanról való lemorzsolódása 60–80% között mozgott – amit a jelentés „egészséges” mértékűnek nevezett – addig a többi iskolában a 20% körüli arány is kivételesnek számított.²⁶

²³ OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés.

²⁴ Az 1948/1949. tanévben csak a délszlávoknál működtek óvodák, 10 intézmény 200 gyerekekkel. A következő tanévben mind a románoknál, mind a szlovákoknál megkezdődött működésük. Az 1951/1952. tanévre hatról 31-re emelnék az intézmények számát, a gyerekek létszámát pedig 250-ről 1700-ra. OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés. Közli: Tóth, 2003. 23–34. p.

²⁵ A románoknak Gyulán, a szlovákoknak Békéscsabán és Budapesten, a délszlávoknak Pomázon nyílt kollégiumuk. Erre vonatkozóan lásd: Százhusz kisi diák tanul a gellérthegy szlovák általános iskolás kollégiumban. = Szabad Nép (továbbiakban: SZN), 1949. dec. 2. 5. p.; Arató Endre: A pomázi délszláv kollégium megnyitásához. = Köznevelés, 1950. márc. 1. 5. p.; Új kollégiumok, százezer tankönyv nemzetiségi tanulóink számára. = SZN, 1950. szept. 28. 7. p.

²⁶ A tanyán lakó szlovák tanulók számára a szarvasi szlovák általános iskolai kollégiumot a minisztérium tervei szerint 1950 szeptemberétől 50-ről 150 férőhelyre bővítették. Abaúj-Zemplén megye szlovák községei számára Sátoraljaújhelyen terveztek egy 50 férőhelyes általános iskolás kollégiumot. Felemelték, 40-ről 70-re a pomázi szerb általános iskolai kollégium férőhelyeinek számát is, hogy a kis létszámú szerb népiskolák tanulói színvonalasabb iskolába kerülhessenek. OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés. Közli: Tóth, 2003. 27. p.

A nemzetiségi tanulók a vizsgált időszak kezdetétől legnagyobb létszámban a nyelvet oktató iskolatípusban vettek részt. Minden évben, mindhárom közösség esetében megfigyelhető a tanulói létszám emelkedése. Itt a legnagyobb arányban a délszláv tanulók aránya növekedett, mégpedig több mint 3-szorosára, míg a szlovák tanulóké 1,2-szeresére, a románoké 1,6-szorosára.

Középiskolával 1948/1949-ben csak a délszlávok rendelkeztek, mind a román, mind a szlovák gimnázium megszervezésére 1949/1950-ben került sor. A tanulói létszám 3 év alatt legnagyobb arányban a délszlávoknál (4,8-szoros) növekedett, őket követték a szlovákok (4,1-szeres), majd a románok (2,6-szeres).

A főiskolai tanszékeket csak az 1949/1950. tanévben hozták létre. A legnagyobb hallgatói létszámemelkedést ugyancsak a délszlávok esetében – 11-ről 60-ra (5,5-szeres) emelkedő hallgatói létszámmal – prognosztizált a jelentés. Míg a másik két közösség esetében 2,6-szorost, a románok esetében 17-ről 45 főre, míg a szlovákoknál 30-ról 80-ra emelkedő hallgatói létszámmal.

Az iskolák működéséről a nemzetiségi sajtó mellett a megyei napilapok is beszámoltak, sőt a Szabad Nép is közölt cikkeket. Az iskolai oktatás a lenini–sztálini nemzetiségpolitika dicséretének, az osztályharc szempontjainak, illetve az aktuális külpolitikai céloknak az összefüggésében láttatták. Az Olaszon, 1951 ősztől megindult délszláv anyanyelvű oktatást nem fogadta egyöntetű örömmel. Az okkal bizalmatlankodó szülőket osztályellenségnek nyilvánították. „A kulákok . . . arról kezdtek suttozni, hogy a délszláv iskola csak csalétek, hogy aki beírattja gyermekét az úgy jár, mint a volksbundisták.”²⁷ Az anyanyelvű oktatást azonban tanítóhiány miatt néhány hónap múlva ideiglenesen megszüntették, de az interpretáció szerint az „. . . olasz délszláv gyermekek nem maradnak vissza a tanulásban.”²⁸ A felsőszentmártoni délszláv iskolában Polyák Anna egyedül tanította az 1–8. osztályt, mégpedig – a szülők kérésére – a humán tárgyakat délszlávul, a reálokat pedig magyarul. „Hadd tanuljon egy évig a gyerek mind a két nyelven – vélték a szülők – jövőre azután már elég, ha anyanyelvükön tanulnak.”²⁹

Bár a Művelődési Minisztérium tisztában volt azzal, hogy a nemzetiségi iskolákban oktató pedagógusok képzése meghatározó jelentőségű, a pedagógiai főiskolák nemzetiségi tanszékei azonban csak részben tudtak eleget tenni a velük szemben támasztott minőségi tanárképzés követelményének. Egyrészt ezek a tanszékek kis létszámmal működtek, a tanszékvezető mellett egy vagy két tanársegéd, demonstrátor tanított, másrészt a tanszékek munkatársainak kiválasztásakor a szakmai szempontok helyett a politikai megbízhatóság sokszor nagyobb súllyal esett latba. Az első években a tanszékek munkatársai állandóan változtak. Ezt jelzi, hogy a minisztérium néhány hónap után a délszláv tanszék vezetőjének leváltását kezdeményezte, míg a román és

²⁷ Miért szünetel az olasz délszláv iskolában a tanítás? = Dunántúli Napló (továbbiakban: DN), 1951. nov. 16. 4. p.

²⁸ Uo.

²⁹ A délszláv iskolában. = DN, 1951. dec. 16. 5. p. Erre az időszakra vonatkozóan lásd még: A délszlávok szép élete Alsószentmárton szocialista faluban. = DN, 1952. jan. 3. 4. p.; Kónig József: Tanuljatok tovább délszláv dolgozó parasztfiatalok! = DN, 1952. jan. 24. 4. p.; A sztálini nemzetiségpolitika útján. = DN, 1952. febr. 26. 3. p.; Kaszapovics Anna: Képek délszláv dolgozóink boldog életéről. = DN, 1952. márc. 1. 4. p.

szlovák tanszék vezetőjének „ideológiai fejlődését” sürgette. Ez utóbbiak esetében a munkatársakat Csehszlovákiából és Romániából kért oktatókkal cserélte le.³⁰

Nehezítette a nemzetiségi tanárképzés helyzetét az is, hogy a román és szlovák tanszék hallgatói többségükben szegényparaszt családból származtak, és még népiskolai végzettségük sem volt. Oktatásukat érettségizett társaiktól elkülönített csoportokban, az általános iskolai anyag tanításával kellett kezdeni. Így a pedagógiai főiskola elvégzése az érettségivel nem rendelkező hallgatóknak nem 3, hanem 4 évig tartott.³¹

A korábban nagyszámú nemzetiségi népiskolát fenntartó egyházakkal több helyen is konfliktusok alakultak ki az épületek államosítása, az iskolák tannyelvének megváltoztatása, vagy az istentiszteletek nyelve kapcsán. Ezt a minisztérium azzal magyarázta, hogy az egyházak nemzetiségi sérelemnek tüntetik fel a „... klerikális reakció elleni harcot. ... A budakalászi szerb iskola épületének államosításakor a múlt hónapban vonult fel a helybeli pap vezetésével egy küldöttség az államosítási bizottság munkájának megakadályozására, amely az épületnek az állam tulajdonába vételét szerb nemzetiségi sérelemnek tüntette fel. Vagy a Száva napnak ebben az évben az egyháztól független, átpolitizált, csak iskolai megemlékezését nemzetiségi sérelemnek akarták feltüntetni. ... A katolikus egyház részéről tapasztalható, hogy bár a közelmúltig magyarosítottak, most horvát községekben horvátul prédikálnak, felismerve azt, hogy a nemzetiségi lakosság anyanyelvén jobban ért. (Az evangélikus szlovákságnál pedig általánosságban az tapasztalható, hogy a templomban használja anyanyelvét, az iskolában azonban a magyar nyelvhez ragaszkodik, azonban gyakori a szlovák hittanóra is.”³²

Valamelyest javították a tárgyi feltételeket is: az iskolai könyvtárak számára nemzetiségi és politikai irodalmat küldtek szét, kémiai és fizikai kislaboratóriumokat, térképeket, sportfelszereléseket vásároltak.³³

Bár a nemzetiségi iskolák számára a tankönyvek készítése 1949-ben megkezdődött, 1 év alatt csupán nyolc jelent meg, a nyelvoktatásra pedig három tankönyvpótlót adtak ki. A kislétszámú gimnáziumokban és tanítói tanfolyamokon jegyzetekből tanultak. A természettudományi tárgyak tanításához a szomszéd országokból tervezték a tankönyvek beszerzését. Mindenek előtt, tehát az olvasókönyvek, a történelem- és a földrajzkönyvek kiadásáról kellett gondoskodni.³⁴

Összességében megállapítható, hogy az első 4–5 esztendő során a Művelődési Minisztérium nemzetiségi oktatás területén végzett munkájában a súlypont a szervezésen volt, így ebben az időszakban az iskolákban folyó érdemi munka minimális feltételeinek biztosítására sem került sor.

³⁰ OL MMNOir. 35. tétel. 1950. október 16-i jelentés.

³¹ OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés. Közli: Tóth, 2003. 25. p.

³² Uo. Közli: Tóth, 2003. 26–27. p.

³³ „A nemzetiségi gimnáziumok felszerelése minimális. Mindhárom iskola kapott ugyan a múlt év decemberében 1-1 kémiai kislaboratóriumot, s a közeljövőben készül számukra 1-1 fizikai kislaboratórium, mindez azonban csak az általános iskolai oktatási színvonalat elégíti ki. Kettőnek már van biológiai alapfelszerelése is.” OL MMNOir. 35. tétel. 1950. március 21-i összefoglaló jelentés. Közli: Tóth, 2003. 26. p.

³⁴ A nemzetiségi iskolákban 1950/1951-ben használt tankönyvek kimutatása megtalálható: Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből. 2. köt. Összeáll. és bev. Kardos József, Kornidesz Mihály. Bp., 1990. 173. p.